

EEN ORGELBOUWER EN EEN VOORZANGER ZONDER KWALITEITEN ?

Aart Vos

De notariële protocollen bevatten niet zelden akten waarbij je het persoonlijk drama voor op de tong proeft. Met name de attestaties of getuigenverklaringen, waar de huidige notaris zich niet meer mee bezig houdt, gunnen ons een blik op de leefwereld van onze voorgangers. Deze verklaringen, die vaak in gerechtelijke procedures een belangrijke rol vervulden, kunnen een helder of een ander licht werpen op bestaande praktijken. Een tweetal attestaties - beiden over het maken van muziek - vielen mij bij een onderzoek onlangs op.

In het boek 'Die Brabanter Orgel' van de musicoloog professor Vente, worden naast vele andere orgelbouwmeesters ook de familie Hocque en hun arbeid aan het grote orgel van de Sint Jan naar voren gehaald. Deze familie van orgelbouwers werkte in de aanvang van de zeventiende eeuw onder meer aan orgels in Mainz, Trier, Nancy en Keulen, de woonplaats van de familie Hocque.

In 1618 werd Floris Hocque jr. naar Den Bosch gehaald om herstelwerkzaamheden aan het orgel van de Sint Jan te verrichten. Het werk werd in 1634, na de overname van de kerk door de gereformeerden, afgerond. Floris Hocque overleed in 1632, maar zijn meesterknecht Hans Goltfuss zette diens werk voort.

In februari 1634 beëindigde Goltfuss de werkzaamheden aan het orgel en drong aan op keuring van het instrument. Dit

geschiedde op 10 maart 1634 door drie onpartijdige organisten van buiten: Cornelis Helmbreeker uit Haarlem, Willem Lossy uit Amsterdam en Alewijn de Voys uit Utrecht.

Het oordeel was vernietigend voor Hans Goltfuss, zo lezen we in een resolutieboek van het Bossche stadsbestuur.¹ De drie ontboden organisten vonden het orgel in zo'n slechte staat dat het zelfs niet fatsoenlijk gekeurd kon worden. De keurmeesters wezen op een aantal fouten die beslist hersteld dienden te worden, aleer er sprake kon zijn van 'een goet orgel'. Ze waarschuwden bovendien 'dat Mr. Hans Goltfuss niet en was capabel'.

Voor de stadsregering was dit bijzonder pijnlijk en de schepenen vroegen de organisten wat hen nu verder te doen stond. Deze drongen aan op nieuwe herstelwerkzaamheden aan het orgel, door een ánder wel te verstaan. Het zou toch 'jammer zijn, dat soo een schoon werck, welckers gelijcke daer weijnich waeren, niet volcoome-lijk gemaectt ende wel opgenoomen soude worden'!

Het eerste besluit dat de stadsregering nam was de opdracht aan de kerkmeesters om Hans Goltfuss niet meer toe te laten en daartoe diende een nieuw slot te worden aangebracht in de deur die toegang tot het orgel verschafte. Hans Goltfuss werd voor zijn moeite 'bedankt' en aan de drie organisten verzocht 'een ander bequaemen orgelmaecker te ontbieden'.

Goltfuss moet bijzonder teleurgesteld zijn

Moet het orgel de gemeentezang in de gereformeerde kerk nu wel of niet begeleiden? Huygens lokte met dit tractaat veel discussie uit.

geweest, doch liet het hoofd niet hangen. Op 19 maart 1634 begaf hij zich naar notaris Aerlebeeck, waar hij een akte liet opmaken die toch een ander licht op deze affaire werpt.² De getuigen die hij liet spreken, waren de organisten 'Lossy, Hellembrecker en de Voix' !!

Op verzoek van Goltfuss verklaarden zij 'op hennē mannen waarheyte' dat zij door de kerkmeesters van de Grote Kerk waren ontboden om het grote orgel te keuren. Over de toestand van het orgel hadden zij gesproken met de huidige organist, Philips van Heijnissen.

Van Heijnissen had de drie toen meege-deeld dat Goltfuss het orgel 'grootelijcx heeft verbeteret ende gemelioneert'. Goltfuss had er juist voor gezorgd dat het instrument veel beter klonk dan vóór de periode Goltfuss ! In zijn verdediging voor

de kerkmeesters van de Sint Jan had Goltfuss dit ook aangevoerd, maar hij werd niet geloofd.

De drie organisten zetten hun handtekening onder de notariële akte, 'want het godtlijk is der waerheijt getuychenisse te geven'.³

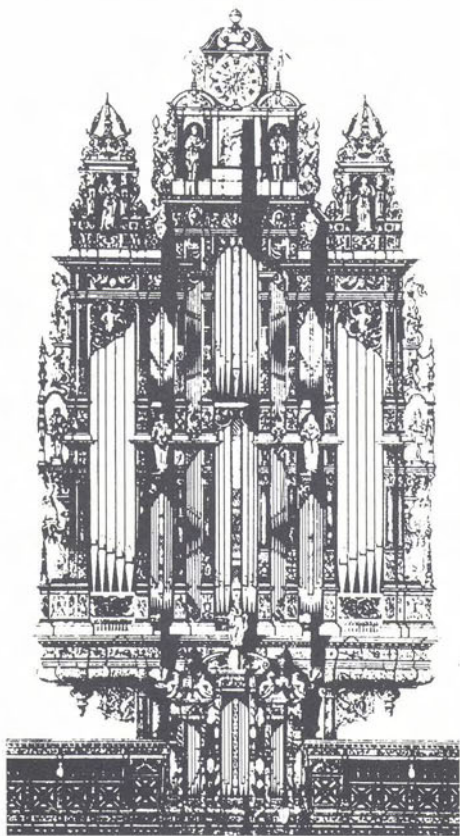
Was Goltfuss nu een broddelaar of een bekwaam orgelmaker ? Aan het orgel van de Grote Kerk mocht hij in ieder geval niet meer werken. De Amersfoortse orgelmaker Hagerbeer nam zijn taak over. Hans Goltfuss vestigde zich in Haacht in Zuidelijk Brabant, maar zijn roem - wellicht dankzij de notariële verklaring die hij zeker bij zich zal hebben gedragen - was bepaald niet voorbij. In 1643 bouwde hij het grote orgel in de Rotterdamse Sint Laurenskerk. Verrukt over dat instrument nam in 1644 Joannes Baptista Verrijt, fameus componist en organist, in 's-Hertogenbosch ontslag als organist van de Bos-sche Sint Jan en werd de organist van de Sint Laurens.

'Quade' tonen of tongen ?

In de gereformeerde kerk klonk naast het orgel ook de zang van de gemeente. Het orgel diende in de eerste helft van de zeventiende eeuw onder de gemeentezang te zwijgen, omdat dit van het eigenlijke van de eredienst aan God - de Woordver-kondiging - afleidde. Er zijn goede gronden om aan te nemen dat in 's-Hertogenbosch de orgelbegeleiding van de gemeen-tezang in 1644 werd ingevoerd.⁴ Daaraan voorafgaand was in de Republiek heftig gediscussieerd over de toelaatbaarheid van het instrument naar aanleiding van een traktaat van de gereformeerde Con-stantijn Huygens, die pleitte voor invoer-ing van het orgel. De gemeentezang was volgens hem niet om aan te horen: '....het laet sich onder ons veeltijds aenhooren, alsof ter meer gehuylt oft geschreeuwt dan menselick gesonghen werde.' Begelei-ding door het orgel zou volgens hem daar

veel verandering in brengen.⁵ Of het orgel nu zweeg of diende als begeleidingsinstrument, gezongen werd er. Het luide en trage psalmgezag van gereformeerde Nederland is en was vaak onderwerp van spot. In plaats van dit gezang als 'authentieke volksmuziek' te zien, wordt het tot het bewijs van de 'culturele' armoede van het Calvinisme, 'onmuzikaliteit' en teken van 'muzikaal verval' gerekend, terwijl authentieke uitvoeringen thans zo worden gewaardeerd.⁶ In ieder geval waren de gezongen liederen uit Datheen's psalmberijming bijzonder geschikt voor de volkszang: echte volksliederen, naar toon en inhoud juist voor de gewone man

Het orgel in de Sint Jan naar een tekening uit de orgelboeken van Arthur G. Hill.

geschreven. Datheen nam het op voor de armen en verdrukten, tegen de rijken en machtigen der aarde.⁷

Om het psalmzingen in min of meer goede banen te leiden was reeds in 1568 'de voorzanger' in het leven geroepen.⁸ Een goed voorzanger werd gewaardeerd. De Haarlemse voorzanger David van Hoirenbeeck werd geprezen:

'Geweldig musicijn, geschapen om te singen !

En wat een stem hij heeft, wie iszer die niet weet!

En hoe voortreffelijk hij zijne plaats bekleed ?"⁹

Maar er werd ook veel gemopperd over de kwaliteiten van de voorzanger. Justus van Effen klaagde in zijn *Hollandsche Spectator* over hun gebrul en geschreeuw. Wat kon je verwachten van iemand van 'gemeener opvoeding, die door zijn misse-lijk geschreeuw en aangewenden dreun de toehoorders meer tot lachen dan tot opmerking bewegen'.¹⁰

Wellicht heeft Van Effen in 's-Hertogenbosch een 'misselijke' schreeuwer in de kerk opgemerkt, tenslotte woonde hij een tijd in 's-Hertogenbosch. Toch plukte het stadsbestuur - want deze mannen gingen ook over het zingen in de kerk - de voorzangers niet zo maar van de straat.

In 1679 solliciteerde schoolmeester Simon Tisot als voorzanger bij de frans sprekende Waals-Gereformeerde kerk. De gemeente kwam samen in de Annakapel, ongeveer op de plek waar de huidige Hervormde 'Grote' kerk staat.

Over de gang van zaken tijdens de sollicitatie in 's-Hertogenbosch getuigden op 28 maart 1679 de volgende personen bij notaris Boons: 'Steven Cousijns, organist vande Fransche kerck, Johannes de Gast, Fransche schoolmeester ende music meester, Elias Beuger, Joncker Josua van Best, militair officier, mitsgaders Rachel de Gast, jonge dochter ende musicine'. Zij waren op verzoek van de voorlezer en schoolmeester

van de Waals-Gereformeerden, Jacob Pagé, als getuigen opgeroepen. De sollicitatiecommissie bleek absoluut niet onder de indruk van de kwaliteiten van Tisot. De sollicitatieprocedure bestond onder meer uit het zingen van enige psalmen. Nu dit 'proefzingen' bleek helemaal mis te zijn gegaan. Tisot 'heeft telcken male gemancqueert ende valsche toonen opgevat' verklaarden Steven Cousijns en de zijnen. Tisot moest ook tijdens de eredienst zingen. Organist Cousijns gaf de tonen van de te zingen liederen aan - Psalm 16 en Psalm 106 - waarna de voorzanger onder orgelspel de psalmen voor de verzamelde gemeente zong. Doch Tisot had echter 'quade ende valsche toonen opgevat', zodat organist Cousijns genoodzaakt was 'mits de confusie door het zingen' te stoppen met zijn orgelspel. De andere leden van de commissie, die in de akte aangaven 'kennis van de music' te hebben, waren door het zingen van Tisot geschokt.¹¹ Tisot liet het er echter niet bij zitten en haalde de dominee er bij. De predikant van de Waals-Gereformeerde kerk, Abraham Hibelet, liet de organist van de Sint Jan, Ulricus Eitzen, enige dagen later, op 7 april, als getuige optreden voor notaris Boons.¹² Eitzen verklaarde dat hij op verzoek van de kerkeraad van de Waals-Gereformeerde kerk en in aanwezigheid van de gehele kerkeraad op 4 april het orgel in de Waalse kerk bespeeld had. Eitzen speelde onder meer Psalm 106 en onder het orgelspel zong Simon Tisot. De organist verklaarde dat Tisot de opgegeven psalmen 'soodanich wel heeft gesongen' dat Tisot bekwaam was om de Waalse gemeente als voorzanger te dienen. Tisot mocht blijven.¹³ Zijn wankel optreden onder leiding van organist Steven Cousijns zal wel te wijten zijn geweest aan plankenkoorts of mocht Pagé, de voorlezer, hem niet? Dat laatste lijkt meer waarschijnlijk. Pagé was naast voorlezer ook enige tijd voorzanger in de Waalse kerk: hij nam de plaats in van de overleden Jacques Fouilloux. Het is niet

onwaarschijnlijk dat Pagé op een vaste aanstelling had gerekend.

Besluit

Het orgel en de zang in de kerk waren belangrijk. Muziek kende, zoals Bach het formuleerde, twee doeleinden: de lof van God en 'recreatio cordis', het weer levend maken van het menselijk gemoed. Dat de gereformeerden er anders mee omgingen dan de katholieken is een verhaal op zich. Maar uit de attestaties is gebleken dat het stadsbestuur kwaliteit eiste en de 'slachtoffers' hun uiterste best deden die te leveren. ■

Noten

1. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHt) Oud Archief (OA), Resolutie A 29, 18 maart 1634.
2. GAHt, Notarieel Archief (NA) 2687, fol.119.
3. Het negatieve oordeel over Goltfuss nemen de musicologen Vente en Van der Harst over. De notariële verklaring is over het hoofd gezien: M.A. Vente, *Die Brabanter Orgel* (Amsterdam 1963), 104-105; J.J. v.d. Harst, *Het grote orgel in de kathedrale basiliek van St. Jan te 's-Hertogenbosch* (Hilversum 1981), d.II, bijlage 10, (typeschrift).
4. GAHt OA, Resolutie, A 42, 24 februari 1644: Instructie organist Stroombergen: 'In cas het goet mocht werden gevonden onder de psalmen op het orgel te spelen'.
5. Zie over de gemeentezang J.R. Luth, *'Daer wert om 't eerste uytgekreten....'*. Bijdragen tot een geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse Gereformeerde protestantisme ca.1550-ca.1852 (Kampen 1986, dissertatie).
6. W. Kloppenburg, Psalmlied en volkslied, in: J. de Bruijn red., *Psalmzingen in de Nederlanden* (Kampen 1991), 233-244.
7. A.Th. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldebarneveldt* (Franeker 1991) 172-180.
8. Op het Convent van Wezel in 1568 voorgesteld (Luth a.w., 182).
9. Luth a.w., 184.
10. *De Hollandsche Spectator*, nr.56 (9 mei 1732).
11. GAHt, NA 2746, fol. 220.
12. GAHt, NA 2746, fol. 224.
13. J.L.Roulet, *Extraite des actes du consistoire de l' Eglise Wallone de Bois-le-Duc, 1632-1867* (1966); M. de Haas, *Bosche Scholen van 1629 tot 1795 ('s-Hertogenbosch 1926)* 195.